

**Віденська система міжнародних відносин з погляду
постнаполеонівських і постбіполярних часів**

Дудко І. Д.

Стаття орієнтована на виявлення деяких принципових засад функціонування Віденської системи міжнародних відносин, аналіз вагомості цих принципів як з урахуванням специфіки постнаполеонівських, так і постбіполярних часів.

Ключові слова: Віденська система міжнародних відносин, стабільність, безпека.

Статья ориентирована на определение некоторых принципиальных основ функционирования Венской системы международных отношений, анализ ценности этих принципов как с учетом специфики постнаполеоновских, так и постбиполярных времен

Ключевые слова: Венская система международных отношений, стабильность, безопасность.

The article is dealing with revealing of some principle foundations of functioning of Vienna system of international relations, analysis of the noted principles as to specialities of postNapoleon and postbipolar times.

Key words: Vienna system of international relations, stability, security.

Віденська система міжнародних відносин - особливо вагоме явище постнаполеонівського часу, що започаткувало принципово нові (порівняно з попередніми історичними періодами) підходи взаємовідносин країн європейського рівня. Мова іде по суті про ціннісні підвалини міжнародних відносин сучасного світу, активне ствердження якого ініціюється епохою

буржуазних революцій і має своїм останнім проявом постбіполярний світ. Так, попри кардинальні трансформації міжнародних засад, що сприймаються як Віденська система відносин, із поступальним утвердженням двох наступних історично відомих систем – Версальсько-Вашингтонської і Ялтинсько-Потсдамської – саме Віденська система як перша наднаціональна система євроцентристського типу виокреслила принципи, які сприймалися за бажані протягом усіх історичних періодів розвитку сучасної світ-системи із парадигмою їх ствердження на перспективу. Йдеться про безконфліктність міжнародних відносин як тенденції, що більш як півстоліття виявляла себе в межах Віденської системи (від 1815 р. – часу проведення Віденського конгресу до початку її остаточного занепаду після 1871 р. – об'єднання Німеччини), будучи орієнтованою певними засадами функціонування.

Проте, які саме засади або принципи можуть набувати особливого значення в цьому відношенні, і чому з погляду на історичну ретроспективу їх можна сприймати в якості ціннісного здобутку міжнародних відносин сучасного світу?

Визнаємо, насамперед, що основою Віденської системи, принаймні протягом перших десятиліть її функціонування, стало прагнення або, точніше, спроможність її членів досягати компромісних позицій задля реалізації головних цілей – збереження статус-кво постнаполеонівської Європи. Розглядаючи це питання, українські дослідники О.Коппель і В.Копійка звертають увагу на гомогенність (ідентичність) держав, які формували Віденську систему [1]. Такий підхід не потребує спеціального обґрунтування, адже держави, які підписали Заключний (Генеральний) акт Віденського конгресу, заклали по суті підвалини союзу монархічних держав, метою якого залишалось збереження кордонів, політичних режимів переднаполеонівської епохи. 1915 р. провідні країни-переможниці у війні з Наполеоном – Росія, Пруссія, Австрія – підписали «Акт Священного союзу», в якому «проблема необхідності підтримки конфігурації європейських кордонів, закріплених Віденським конгресом, була визнана за базовий

імператив» [2, 111]. Пізніше до Союзу приєдналась Франція, а надалі – майже всі європейські країни. Велика Британія, що вступила в добу «блискучої ізоляції», формально не була членом Союзу. Втім, вона приймала участь в його конгресах, будучи задіяною до реалізації мети, покладеної в основу утвореної системи міжнародних відносин. Так, щодо мети функціонування Віденської системи, то вона дійсно стала об'єднуючим імперативом держав, що в політичному відношенні залишались переважно абсолютними монархіями [3-4].

Втім, вищевикладене не означає, що між державами не було протиріч – релігійного, соціально-економічного чи геополітичного характеру. Росія була православною країною, Велика Британія – протестантською, Австрія, Пруссія, Франція – католицькими. Велика Британія знаходилась на етапі бурного розвитку капіталізму, Франція – на етапі подолання пережитків феодалізму, Австрія на етапі реакції після епохи «освіченого монархізму», Пруссія на етапі зародження конституційно-монархічного руху, Росія – в умовах класичного феодалізму. Між державами-учасниками Віденського конгресу існували й серйозні геополітичні протиріччя стосовно кордонів і впливів у Європі. Як зазначає в цьому плані відомий український дослідник І.Хижняк, «переговорний процес на Віденському конгресі перетворився в справжній парад розбіжностей і протиріч. Практично не було жодної проблеми, яка б не переходила у поле суперечок і жарких дебатів» [2, 102].

І однак щодо компромісності рішень на Віденському конгресі або відсутності серйозних конфліктів між великими європейськими країнами у поствіденський період, то ці чинники зумовлювалися принципом рівноваги сил і інтересів як найважливішого ідейного і політичного підґрунтя новоутвореної міжнародної системи.

Так, євроврівновага стала тією цільовою парадигмою, що будучи усвідомленою й прийнятою усіма провідними членами Віденської системи, зумовлювала можливість пошуку компромісів щодо найважливіших геополітичних проблем європейського континенту XIX ст. Супутніми до

цього чинниками стали «невендитивний» (позбавлений помсти, намірів обмеження суверенітету) підхід європейських країн-переможниць Наполеона до Франції як країни, що будучи сприйнятою в якості рівноправного члена європейських міжнародних відносин, уникнула проявів реваншизму з її боку до колишніх супротивників, з одного боку. А, з іншого – прагнення країн-упорядниць Віденської системи (включно із Францією) розв'язувати можливі суперечки виключно мирним шляхом, запобігаючи їх загострення та руйнації встановленої рівноваги сил. До серйозних здобутків в цьому плані слід віднести конференційність як переговорний процес найвищого рівня, що будучи започаткованим у поствіденський період, став одним з найважливіших елементів міжнародних відносин нового і новітнього часу.

Додамо до вищевикладеного й введення в систему міжнародних відносин Віденської доби елементів прогресивного міжнародного права, спрямованого на захист суверенітету й незалежності акторів європейського простору. Так, на Першому конгресі Священного Союзу в Аахені 1818 р. Велика Британія як носій ліберальної ідеології запропонувала принцип міжнародної взаємодії щодо втручання у внутрішні справи інших держав тільки на їхнє прохання і за їхньої участі. Даний принцип був скасований у жовтні 1820 р. на конгресі у Троппау (Сілезія) за ініціативою канцлера Австрії К. фон Міттерніха. Передумовою зазначеного стали революційні події в Неаполітанському королівстві, що були сприйняті членами Священного союзу як загроза абсолютистській формі правління у Європі. Втім, щодо ліберальних підходів міжнародних відносин, то вони, певний, хоча й незначний час, були визнані всіма провідними членами поствіденського європейського простору, заклавши підвалини формування принципів міжнародного права наступних століть.

Зазначимо у вимірі вищевикладеного, що попри переважний консерватизм політичної еліти, задіяної до формування Віденської системи міжнародних відносин, остання не стала стримуючим чинником ліберальних тенденцій, які набирали обертів у Європі на етапі буржуазних перетворень,

відповідаючи, своєю чергою, цивілізаційним потребам розвитку європейських країн.

Йдеться знову ж таки про рівновагу сил й інтересів провідних країн європейського простору як тенденції, що передбачала повагу до суверенітету, внутрішньополітичним процесам впливових міжнародних акторів. Показовим у цьому плані є факт «дарування» Людовиком XVIII конституції-Хартії своїм підданам, що закріплювала основні політичні й соціально-економічні свободи, періоду Французької революції. Окрім Франції і Великої Британії, конституційні порядки діяли після 1815 р. в Нідерландському королівстві, Швеції, Норвегії, інших країнах. Характерно, що система міждержавних взаємовідносин, затверджена договірними засадами Віденського конгресу, не виключала в принципі можливості конституційного правління як найбільш сприятливої форми щодо поступу буржуазних змін в політичному устрої більшості європейських країн.

Так, щодо деяких найбільш важливих принципів Віденської системи міжнародних відносин, то вони, попри свою початковість на етапі Нового часу або певною мірою обмеженість (з урахуванням, насамперед, інтересів великих європейських держав монархічного правління), довели свою дієвість або, більше того, цінність з точки зору пріоритетних вимірів міжнародних відносин наступних часів. Порівняно з Версальсько-Вашингтонською системою, що базувалась на виокресленні інтересів країн-переможниць у першій світовій війні за рахунок переможених – тенденції, що зумовлювала зростання реваншистських орієнтирів останніх як передумови нового світового конфлікту, або порівняно з Ялтинсько-Потсдамською системою, що базувалась на ідеологічному і соціально-економічному розколі світу відповідно до позицій (інтересів) двох суперпотуг (і відповідно систем) як передумови перманентного протистояння (конфліктності) сторін, Віденська система з її принципами рівноваги (балансу) сил і інтересів, конференційного вирішення проблем, спроможності досягнення компромісних позицій задля

підтримки загальноприйнятої парадигми світового порядку могла б сприйматись як більш прагматична платформа міжнародних відносин.

Мова може йти й про вельми ідеалізований підхід до світоустрою ХХ ст. з погляду на принципи Віденської системи і міжнародних відносин зазначеного історичного періоду. Так, показово, що від останньої третини ХІХ ст. (остаточного занепаду Віденської системи) до початку 90-х рр. ХХ ст. (руйнації Ялтинсько-Потсдамської системи) баланс інтересів і сил провідних держав як передумова стабільності світу розглядався скоріше як теоретичний, ніж можливий практичний підхід до системи міжнародних відносин.

Втім, саме руйнація Ялтинсько-Потсдамської системи з перспективою формування нового світоустрою від початку постбіполярних часів актуалізувала увагу до принципів міждержавних відносин, започаткованих Віденською системою. Підґрунтям зазначеного стало усвідомлення на науковому й політичному рівні ціннісної ваги колективних зусиль міжнародної спільноти до збереження миру, приборкання викликів, що могли б становити загрозу глобального рівня – нестабільність в окремих регіонах, міжнаціональні й міждержавні конфлікти; небезпека з боку режимів, що не відбулися; розповсюдження ЗМЗ; міжнародний тероризм, наркотрафік, нерегульована міграція, екологічні проблеми. Видатні представники політичної науки на кшталт Ю. Ростоу або Г. Кіссінджера, обговорюючи принципи і можливу конфігурацію міжнародних відносин, визнають особливе значення балансу інтересів провідних акторів міжнародної спільноти як гарантії стабільності міждержавних відносин, колективної відповідальності за розвиток світу у постбіполярний період [5, 376; 6, 732-763].

Водночас в полі зору дослідників від початку 1990-х рр. – аналіз тенденцій світового розвитку за постбіполярні часи – від перебирання Сполученими Штатами (як єдиної суперпотуги) функцій керування світовими процесами і, таким чином, формування монополісного світу до

тенденцій багатополюсності із окресленням специфічних позицій й інтересів інших акторів міжнародної спільноти, здатних впливати на світовий розвиток – ЄС, Китаю, Японії, Індії, Бразилії, Росії. Серед різномайття позицій, що почали виявляти себе вже в першій половині 1990-х рр., як ідеї на підтримку монополюсності Сполучених Штатів як головного опікуна миру й порядку, покликаного здійснювати місіонерство усіма, включно із силовими, методами (Р. Такер, Д. Хендріксон, С. Амброуз, З. Халілзад [7-9], так і контраргументи до зазначеного із аналізом негативних наслідків однополярного неоглобалізму США.

Серед прихильників останнього підходу – З. Бжезинський, Р. Н. Хаасс, С. Хантінгтон, Дж. Гудбі – як надзвичайно авторитетний прошарок сучасної (американської) політичної думки, зорієнтований на об'єктивістське сприйняття негативів монополюсного світу за керівництвом США. Йдеться про дестабілізаційні наслідки силового нав'язування Сполученими Штатами світоустрою за американським зразком; поступове зростання суперечностей між США й іншими впливовими світовими акторами в умовах зростаючої тенденції до багатополюсності; поступове розпорошення військового й економічного потенціалу Сполучених Штатів; матеріальні й моральні збитки останніх, агресивний антиамериканізм [10-14].

Слід визнати збіг визначених об'єктивістські спрямованими аналітиками політичних проєкцій і реалій міжнародних відносин др. пол. 1990-х – початку 2000-х рр., зумовлених намаганнями США самотужки керувати світовими процесами. З урахуванням переважно силових підходів американських адміністрацій до розв'язання проблем світового чи регіонального рівня (за прикладом бомбардування Боснії 1985 р. чи Сербії 1999 р.) сукупність негативів світового розвитку почала окреслюватися від початку ХХІ ст. в тенденцію непередбачуваності або навіть некерованості процесів світ-системи (нестационарності, за позицією російського дослідника О. Неклесси [15]). Підґрунтям цього явища стала не тільки неузгодженість міждержавних позицій провідних країн світу, а й руйнація сталої

міжнародно-правової системи, коли, проголошуючи право на силові дії без згоди світової спільноти (у найбільш загрозливій формі – право на випереджувальний удар щодо загрози, яка ще не визріла, за доктриною Дж. Буша-молодшого [16]), Сполучені Штати по суті утворювали прецедент зовнішньої дії міжнародних акторів щодо захисту національних або загальносвітових інтересів.

Помітною відправною подією щодо цього стала війна США в Іраку 2003 р. як така, що не була санкціонована ООН, викликала зростаюче протистояння Сполучених Штатів і решти світової спільноти, незадоволеною гегемоністською позицією США на міжнародній арені. Як наслідок, поява контрагентів до Сполучених Штатів на кшталт нового геополітичного центра – Китаю або нового центра сили – Росії; контрдія провідних держав щодо гострих світових проблем; наростання викликів міжнародній безпеці.

Показово, що силові дії самих США без підтримки і згоди світової спільноти почали набувати провального характеру, коли висуваючи, наприклад, ідею боротьби з міжнародним тероризмом Сполучені Штати (на прикладі війни 2003 р.) або не досягали зазначеного (з огляду на активізацію терористичних дій на теренах Іраку після повалення діючого режиму) або (з урахуванням конттерористичної операції в Афганістані) тільки частково досягали поставленої мети за рахунок надзвичайних матеріальних і людських втрат.

Зазначене стало показником не тільки неспроможності Сполучених Штатів самотужки управляти світовими процесами, а й необхідності розробки більш дієвих підходів до розв'язання проблем міжнародної безпеки з урахуванням позицій світової спільноти й інтересів самих США.

Усвідомлення викладеного на рівні вищих політичних кіл американської адміністрації передумовило переосмислення підходів до реалізації зовнішньої політики країни, практичною платформою чого стали чергові президентські вибори з обранням на посаду президента Б. Обама. Суттєвою причиною змін на рівні зовнішньої політики Сполучених Штатів

стала й світова економічна криза 2008 р., спонукою до якої стала нестабільність фінансових ринків США як показних серйозних внутрішніх проблем країни.

Варто зазначити, що Б. Обама почав заявляти про необхідність відмови від силових дій, пріоритет дипломатії, опори на міжнародну спільноту, рівновагу інтересів на противагу односторонності ще на етапі передвиборчої кампанії. З поданням аналітика з «Washington Post» Ю. Діонна, це отримало назву «доктрини Обама» [17], хоча йдеться по суті про визнання вищим американським керівництвом за умов складних міжнародних обставин і власних державних інтересів дієвості принципів, які були започатковані й знайшли позитивну реалізацію в межах Віденської системи міжнародних відносин.

Слід додати, що підходи адміністрації Б. Обама до зовнішньополітичного курсу набули помітної трансформації вже протягом першої каденції лідера США від демократичної партії. Так, якщо в «Стратегії національної безпеки» від 2010 р. як визначального документу чинного американського президента йшлося, зокрема, про застосування сили як наслідку недієвості інших методів подолання загрози та досягнення міжнародної підтримки, відмови від нав'язування світу своєї моделі демократії, врахування нових «центрів впливу», з якими належить розвивати відносини – Китаєм, Індією, Росією, визнання вагомості колективних зусиль для розв'язання глобальних проблем [18], то головною темою оновленої воєнно-стратегічної настанови «Підтримуючи глобальне лідерство США, Пріоритети оборони XXI століття» від 2012 р. став набагато більш наступальний підхід. Проголошувалося збереження глобального військового лідерства США як здатності діяти «за любых обставин і при любых загрозах»; особливе фінансування сфер, критично вагомих для досягнення успіху у військовій галузі; визнання «операцій по забезпеченню стабільності», до яких віднесені операції проти повстанців, а також схожі акції в різних регіонах світу; критичне сприйняття КНР, що зміцнює свою військову потужність і

реалізує «асиметричні засоби» протидії спробам США «проекувати силу» [19].

Втім, навіть з урахуванням вищевикладеного, повернення США до політичних реалій попереднього часу навряд чи є ймовірним з урахуванням внутрішньополітичної ситуації та проблемності реалізації гегемоністських орієнтирів Сполучених Штатів. Так, можна передбачити, що зовнішньополітична стратегія США продовжує перебувати на етапі формування із тенденцією зростання її прагматичних вимірів. Наслідковим зв'язком щодо цього може стати посилення прагматичних тенденцій сучасної системи міжнародних відносин із реалізацією, зокрема, принципу балансу сил і інтересів провідних міжнародних акторів.

Безсумнівно, ствердження перевічених історією прагматичних принципів функціонування світ-системи залежить не тільки від перспектив міжнародної діяльності Сполучених Штатів, навіть із врахуванням міжнародно-політичного статусу останніх. Серед серйозних перешкод щодо зазначеного – незавершеність структури міжнародних відносин, нестационарність світової системи як передумова змінюваності геополітичних впливів провідних акторів із претензіями окремих з них на новий світовий (Китай) чи регіональний (Росія) гегемонізм. З урахуванням досвіду історії на особливу вагомість в даному відношенні могли б заслуговувати принципи, що сформувались й виправдали себе саме в межах Віденської системи. Це:

- конференційний пошук компромісних підходів до розв'язання світових проблем, коли провідні актори міжнародних відносин вважаються противниками, проте не ворогами;

- утворення світової системи безпеки, принаймні узгодження підходів до її формування з урахуванням підтримки балансу інтересів провідних акторів;

- легітимність дій провідних акторів з урахуванням міжнародного права та європейських ліберальних цінностей.

Віденська система забезпечила достатньо тривалий період безконфліктності міжнародних відносин протягом складного і суперечливого періоду постановленієвської Європи. Ціннісні здобутки зазначеного на етапі постбіполярності можуть відіграти не менш впливову роль попри світовий рівень і більш масштабний (порівняно з ХІХ ст.) перелік загроз. Мова йде про узгодженість інтересів, орієнтацію (принаймні провідних) країн світу на підтримку світової безпеки як гарантії стабільності, поступальний розвиток як великих, так і малих держав.

Список використаних джерел і літератури:

1. Коппель О.А., Копійка В.В. Віденська система міжнародних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edu.cirs.kiev.ua/smainmenu-16/s-smainmenu-76/104-ssss.html>.
2. Хижняк И.А. Системы международных отношений в истории Нового времени / Морион (И.А.Хижняк). – К.: ОсвітаУкраїни, 2011. – 160 с.
3. Медяков А.С. История международных отношений в Новое время / А.С.Медяков. – М.: Просвещение, 2007. – 463 с.
4. Суботін А.А. Принципи організації та функціонування міжнародних систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edu.cirs.kiev.ua/smainmenu-16/s-smainmenu-76/101-p.html>.
5. Rostow E. V. Toward Managed Peace. The National Security Interests of the United States, 1759 to the Present / Eugene V. Rostow. – New Haven, London: Yale University Press, 1993. – 401 p.
6. Киссинджер Г. Дипломатия / Генри Киссинджер; [пер. с англ. В.Б.Львов]. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
7. Tucker R.W. The Imperial Temptation. The New World Order and America's Purpose / R.W.Tucker, D.C.Hendricson. – New York: Council on Foreign Relation Press, 1992. – 228 p.

8. Ambrose S.E. Rise to Globalism. American Foreign Policy since 1938 / Stephen E.Ambrose. – New York: Penguin Books, 1993. – 428 p.

9. Khalilzad Z.M. From Containment to Global Leadership? America and the World After the Cold War / Zalmay M.Khalilzad. – Santa Monica: RAND, 1995. – 45p.

10. Brzezinski Z. The Grand Chessboard. American primacy and its Geostrategic Imperatives / Zbigniew Brzezinski. – New York: Basic Books, 1997. – 224 p.

11. Haass R.N. What to Do With American Primacy? / R.N. Haass // Foreign Affairs. – 1999. – Vol. 78, № 5. – P. 37-49.

12. Huntington S. The Clash of Civilizations and Remaking of World Order / Samuel Huntington. – New York: A Touchstone Book, 1997. – 368 p.

13. Huntington S.P. The Lonely Superpower / S.P.Huntington // Foreign Affairs. – 1999. – Vol. 78, № 2. – P. 35-49.

14. Гудби Дж. Неразделенная Европа. Новая логика мира в американо-российских отношениях / Джеймс Гудби.– М.: Международные отношения, 2000. – 336 с.

15. Неклесса А.И. Феномен 11 сентября и движение к нестационарной системе мировых связей [Электронный ресурс]. Сокращенная стенограмма доклада, прочитанного 1 марта 2002 г. на семире «Социальный менталитет и формы организации общества (гностический вектор истории). Центр геоэкономических стратегий. – Режим доступа: <http://www.inesnet.ru/institute/structure/geo/text06.htm>.

16. The National Security Strategy of the United States of America [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>.

17. Dionne E.J.Jr. The Obama Doctrine. – The Washington Post. – 2009. – April, 16 [Electronic resource]. – Regime of access: <http://www.washingtonpost.com/wp-yn/content/article/2009/04/15/AR2009041502902.Html>.

18. National Security Strategy May 2010 [Electronic resource]. – Regime of access:

http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.

19. Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense Department of Defense. 05 January 2012. [Electronic resource]. – Regime of access: http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf.